

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Кафедра фізичної реабілітації та спортивної медицини

"ЗАТВЕРДЖУЮ"
Проректор науково-педагогічної та
навчальної роботи
професор _____ О.М. Власенко
2020 рік

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

з дисципліни «Основи лікувального масажу»

Освітній рівень перший рівень вищої освіти – бакалавр

Галузь знань 22 «Охорона здоров'я»

Спеціальність 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

Освітня програма «Фізична терапія, ерготерапія»

2019–2023 рік

Робоча програма «Основи лікувального масажу» для студентів
(назва навчальної дисципліни)

за освітнім рівнем бакалавр, спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

курсу та факультету **III курсу, медико-психологічного факультету**

Розробники: д.мед.н., професор Дорофєєва О.Є.
к.педн., доцент Яримбаш К.С.
к.мед.н., доцент Коршак В.М.
к.мед.н., асистент Волинець Л.М.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри **фізичної реабілітації та спортивної медицини**

Протокол від «30» серпня 2019 року № 1

Завідувач кафедри _____ (Дорофєєва О.Є.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Перезатверджено:

на 2020/2021н.р. _____ «30» серпня 2020 р. протокол № 1
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ «__» _____ 20__ р. протокол №__
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ «__» _____ 20__ р. протокол №__
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ «__» _____ 20__ р. протокол №__
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ «__» _____ 20__ р. протокол №__
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань _____. (шифр і назва)	Нормативна	
	Напрямок підготовки _____. (шифр і назва)		
Модулів – 1	Спеціальність: 227 «Фізична терапія, ерготерапія»	Рік підготовки:	
Змістових модулів –		III-й	-
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ - _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		VI-й	-
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – самостійної роботи студента –	Освітньо-кваліфікаційний рівень: «бакалавр»	Лекції	
		4 год	-
		Практичні, семінарські	
		50 год.	-
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
36 год	-		
Індивідуальні завдання: -			
Вид контролю: диф.залик			

Співвідношення аудиторної роботи до самостійної роботи студентів: 3:2

2. Мета, очікувані результати навчання та критерії оцінювання результатів навчання

Мета. Формування теоретичних знань та оволодіння практичними методиками і технікою масажу в умовах лікувального процесу та в процесі відновлення осіб, що займаються спортом.

знати:

- основи анатомії, фізіології, патологічної анатомії та патологічної фізіології;
- основні закономірності виникнення, протікання та кінця захворювання;
- основи застосування масажу у спортсменів залежно від специфіки виду спорту;
- основні принципи лікування захворювань;

- позитивний та негативний вплив використання прийомів масажу при певних захворюваннях;
- знати основні методики та прийоми масажу.

вміти:

- оцінити рівень м'язової напруги пацієнта, оцінити рівень фізичного розвитку та функціонального стану організму;
- оволодіти навичками проведення фізичної реабілітації засобами масажу;
- засвоїти методику проведення масажу залежно від шсуючого захворювання чи патології;
- використовувати різні види та прийоми масажу.

Критерії оцінювання результатів навчання

Реалізація основних завдань контролю знань здобувачів вищої освіти у НМУ досягається системними підходами до оцінювання та комплексністю застосування різних видів контролю. Згідно з діючою в університеті системою комплексної діагностики знань студентів, з метою стимулювання планомірної та систематичної навчальної роботи, оцінка знань студентів здійснюється за 200-баловою системою.

Форми контролю знань студентів:

- поточний;
- підсумковий модульний;
- семестровий підсумковий (залік, диференційований залік, екзамен).

Компетентності та результати навчання, формуванню яких сприяє дисципліна (взаємозв'язок з нормативним змістом підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованим у термінах результатів навчання у Стандарті).

Згідно з вимогами стандарту, дисципліна забезпечує набуття студентами **компетентностей**:

Загальні:

- ЗК 01. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК 02. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
- ЗК 03. Навички міжособистісної взаємодії.
- ЗК 04. Здатність працювати в команді.
- ЗК 05. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.
- ЗК 06. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- ЗК 07. Здатність спілкуватися іноземною мовою.
- ЗК 08. Здатність планувати та управляти часом.
- ЗК 09. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- ЗК 10. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК 11. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК 12. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК 13. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ЗК 14. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 15. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні:

СК 01. Здатність пояснити пацієнтам, клієнтам, родинам, членам міждисциплінарної команди, іншим медичним працівникам потребу у заходах фізичної терапії, ерготерапії, принципи їх використання і зв'язок з охороною здоров'я.

СК 02. Здатність аналізувати будову, нормальний та індивідуальний розвиток людського організму та його рухові функції.

СК 03. Здатність трактувати патологічні процеси та порушення і застосовувати для їх корекції придатні засоби фізичної терапії, ерготерапії.

СК 04. Здатність враховувати медичні, психолого-педагогічні, соціальні аспекти у практиці фізичної терапії, ерготерапії.

СК 05. Здатність провадити безпечну для пацієнта/клієнта та практикуючого фахівця практичну діяльність з фізичної терапії, ерготерапії у травматології та ортопедії, неврології та нейрохірургії, кардіології та пульмонології, а також інших областях медицини.

СК 06. Здатність виконувати базові компоненти обстеження у фізичній терапії та/або ерготерапії: спостереження, опитування, вимірювання та тестування, документувати їх результати.

СК 07. Здатність допомогти пацієнту/клієнту зрозуміти власні потреби, обговорювати та пояснювати зміст і необхідність виконання програми фізичної терапії та ерготерапії.

СК 08. Здатність ефективно реалізовувати програму фізичної терапії та/або ерготерапії.

СК 09. Здатність забезпечувати відповідність заходів фізичної терапії та/або ерготерапії функціональним можливостям та потребам пацієнта/клієнта.

СК 10. Здатність проводити оперативний, поточний та етапний контроль стану пацієнта/клієнта відповідними засобами й методами (додаток 3) та документувати отримані результати.

СК 11. Здатність адаптовувати свою поточну практичну діяльність до змінних умов.

СК 12. Здатність надавати долікарську допомогу під час виникнення невідкладних станів.

СК 13. Здатність навчати пацієнта/опікунів самообслуговуванню/догляду, профілактиці захворювань, травм, ускладнень та неповносправності, здоровому способу життя.

СК 14. Здатність знаходити шляхи постійного покращення якості послуг фізичної терапії та ерготерапії.

Результати навчання з дисципліни:

ПР 01. Демонструвати готовність до зміцнення та збереження особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності людини та проведення роз'яснювальної роботи серед пацієнтів/клієнтів, членів їх родин, медичних фахівців, а також покращенню довкілля громади.

ПР 02. Спілкуватися усно та письмово українською та іноземною мовами у професійному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування; складати документи, у тому числі іноземною мовою (мовами).

ПР 03. Використовувати сучасну комп'ютерну техніку; знаходити інформацію з різних джерел; аналізувати вітчизняні та зарубіжні джерела інформації, необхідної для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень.

ПР 04. Застосовувати у професійній діяльності знання біологічних, медичних, педагогічних та психосоціальних аспектів фізичної терапії та ерготерапії.

ПР 05. Надавати долікарську допомогу при невідкладних станах та патологічних процесах в організмі; вибирати оптимальні методи та засоби збереження життя.

ПР 06. Застосовувати методи й інструменти визначення та вимірювання структурних змін та порушених функцій організму, активності та участі (додаток 3), трактувати отриману інформацію.

ПР 07. Трактувати інформацію про наявні у пацієнта/клієнта порушення за Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) та Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (МКФ ДП).

ПР 08. Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

ПР 09. Реалізувати індивідуальні програми фізичної терапії, ерготерапії.

ПР 10. Здійснювати заходи фізичної терапії для ліквідації або компенсації рухових порушень та активності (додаток 4).

ПР 11. Здійснювати заходи ерготерапії для ліквідації або компенсації функціональних та асоційованих з ними обмежень активності та участі в діяльності.

ПР 12. Застосовувати сучасні науково-доказові дані у професійній діяльності.

ПР 13. Обирати оптимальні форми, методи і прийоми, які б забезпечили шанобливе ставлення до пацієнта/клієнта, його безпеку/захист, комфорт та приватність.

ПР 14. Безпечно та ефективно використовувати обладнання для проведення реабілітаційних заходів, контролю основних життєвих показників пацієнта, допоміжні технічні засоби реабілітації для пересування та самообслуговування.

ПР 15. Вербально і невербально спілкуватися з особами та групами співрозмовників, різними за віком, рівнем освіти, соціальною і професійною

приналежністю, психологічними та когнітивними якостями тощо, у мультидисциплінарній команді.

ПР 16. Проводити інструктаж та навчання клієнтів, членів їх родин, колег і невеликих груп.

ПР 17. Оцінювати результати виконання програм фізичної терапії та ерготерапії, використовуючи відповідний інструментарій (додаток 3), та за потреби, модифікувати поточну діяльність.

ПР 18. Оцінювати себе критично, засвоювати нову фахову інформацію, поглиблювати знання за допомогою самоосвіти, оцінювати й представляти власний досвід, аналізувати й застосовувати досвід колег.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль №1. Основи проведення масажу, прийоми

Тема №1. Основи масажу. Загальні анатомічні та фізіологічні основи масажу. Види масажу. Техніка масажу. Масаж окремих частин тіла. Поєднання масажу з іншими методами лікування. Фізіологічний вплив масажу на організм.

Тема №2. Основи проведення масажу. Основні прийоми масажу, їх класифікація, техніка виконання та основні принципи застосування Класифікація систем масажу. Класифікація методів масажу.

Тема №3. Гігієнічні вимоги до проведення масажу. Лікарські засоби, що використовуються при масажі. Призначення масажу. Проведення процедури масажу. Гігієнічні вимоги та обладнання масажного кабінету. Режим праці фахівця з масажу.

Тема №4. Техніка масажу спини та «комірцевої ділянки». Фізіологічний вплив масажу на м'язову систему. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу.

Тема №5. Техніка масажу верхніх та нижніх кінцівок. Фізіологічний вплив масажу на опорно-руховий апарат та м'язову систему верхньої та нижньої кінцівок. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу.

Тема №6. Техніка масажу спини, передньої поверхні грудної клітки та живота. Фізіологічний вплив масажу на м'язову систему. Фізіологічний вплив масажу на обмін речовин. Фізіологічний вплив масажу на внутрішні органи. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу.

Тема №7. Техніка масажу голови. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу.

Тема №8. Техніка загального масажу та самомасажу. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу.

Тема №9. Основи лікувального та спортивного масажу. Фізіологічний вплив масажу на шкіру. Фізіологічний вплив масажу на м'язову систему. Фізіологічний вплив масажу на суглобово-зв'язковий апарат. Фізіологічний вплив масажу на нервову систему. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу. Спортивний масаж як один з основних засобів відновлення та стимуляції роботоздатності спортсменів.

Тема №10. Основи лікувального масажу в педіатрії. Основні системи масажу. Методика та алгоритм проведення масажу. Основні прийоми масажу. Спортивний масаж як один з основних засобів відновлення та стимуляції роботоздатності спортсменів.

Тема №11. Основи лікувального масажу в геріатрії. Методика виконання масажу в геріатрії. Показання та протипоказання до застосування масажу в геріатрії. Особливості проведення масажу для осіб похилого віку:сучасні методики.

Тема №12. Основи лікувального масажу пацієнтів кардіопрофілю. Фізіологічний вплив масажу на систему кровообігу та лімфообігу. Методика виконання масажу при захворюваннях серцево-судинної системи.

Тема №13. Основи лікувального масажу в пульманології та ревматології. Фізіологічний вплив масажу на дихальну систему. Методика виконання масажу при захворюваннях дихальної системи та ревматології.

Тема №14. Основи лікувального масажу в хірургії. Фізіологічний вплив масажу на внутрішні органи.

Тема №15. Основи лікувального масажу в травматології та ортопедії. Фізіологічний вплив масажу на суглобово-зв'язковий апарат. Техніка і методика виконання вібраційних та ударних прийомів.

Тема №16. Основи лікувального масажу при захворюваннях ШКТ та ендокринології. Фізіологічний вплив масажу на обмін речовин. Фізіологічний вплив масажу на внутрішні органи. Покази та протипокази до призначення масажу.

Тема №17. Основи лікувального масажу в неврології. Фізіологічний вплив масажу на нервову систему. Методика виконання масажу за ураженнями нервової системи.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин				
	денна форма				
	усього	у тому числі			
л		п	с.р.	інд.	
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль №1. Основи проведення масажу, прийоми.					
Тема №1. Основи масажу.	6	2	2	2	Написання реферату за обраною науковою темою
Тема №2. Основи проведення масажу.	6		4	2	
Тема №3. Гігієнічні вимоги до проведення масажу.	6		4	2	
Тема №4. Техніка масажу спини та «комірцевої ділянки»	6		4	2	
Тема №5. Техніка масажу верхніх та нижніх кінцівок.	6		4	2	
Тема №6. Техніка масажу спини, передньої	6		4	2	

поверхні грудної клітки та живота					Написання реферату за обраною науковою темою
Тема №7. Техніка масажу голови	4		2	2	
Тема №8. Техніка загального масажу та самомасажу	6		4	2	
Тема №9. Основи лікувального та спортивного масажу.	4	2		2	
Тема №10. Основи лікувального масажу в педіатрії	4		2	2	
Тема №11. Основи лікувального масажу в геріатрії	4		2	2	
Тема №12. Основи лікувального масажу пацієнтів кардіопрофілю	4		2	2	
Тема №13. Основи лікувального масажу в пульманології та ревматології	4		2	2	
Тема №14. Основи лікувального масажу в хірургії	4		2	2	
Тема №15. Основи лікувального масажу в травматології та ортопедії	8		4	4	
Тема №16. Основи лікувального масажу при захворюваннях ШКТ та ендокринології	4		2	2	
Тема №17. Основи лікувального масажу в неврології	6		4	2	
Диф залік	2		2		
ВСЬОГО ГОДИН:	90	4	50	36	

5. Теми лекційних занять

№ з/р	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль №1. Основи проведення масажу, прийоми		
1	Основи масажу. Основні методики та прийоми масажу. Масаж окремих частин тіла.	2
2	Основи лікувального та спортивного масажу.	2
	ВСЬОГО ГОДИН:	4

6. Теми семінарських занять

Згідно робочої програми навчальної дисципліни «Основи лікувального масажу» семінарські заняття не заплановані.

7. Теми практичних занять

№ з/р	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль №1. Основи проведення масажу, прийоми		
1	Основи масажу.	2
2	Основи проведення масажу.	4

3	Гігієнічні вимоги до проведення масажу.	4
4	Техніка масажу спини та «комірцевої ділянки»	4
5	Техніка масажу верхніх та нижніх кінцівок.	4
6	Техніка масажу спини, передньої поверхні грудної клітки та живота	4
7	Техніка масажу голови	2
8	Техніка загального масажу та самомасажу	4
9	Основи лікувального та спортивного масажу.	2
10	Основи лікувального масажу в педіатрії	2
11	Основи лікувального масажу в геріатрії	2
12	Основи лікувального масажу пацієнтів кардіопрофілю	2
13	Основи лікувального масажу в пульманології та ревматології	2
14	Основи лікувального масажу в хірургії	4
15	Основи лікувального масажу в травматології та ортопедії	2
16	Основи лікувального масажу при захворюваннях ШКТ та ендокринології	4
17	Основи лікувального масажу в неврології	2
18	Диф. залік	2
	ВСЬОГО ГОДИН:	50

8. Теми лабораторних занять

Згідно робочої програми з дисципліни «Основи лікувального масажу» лабораторні заняття не заплановані.

9. Теми самостійної роботи

№ з/р	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль №1. Основи проведення масажу, прийоми		
1	Основи масажу.	2
2	Основи проведення масажу.	2
3	Гігієнічні вимоги до проведення масажу.	2
4	Техніка масажу спини та «комірцевої ділянки»	2
5	Техніка масажу верхніх та нижніх кінцівок.	2
6	Техніка масажу спини, передньої поверхні грудної клітки та живота	2
7	Техніка масажу голови	2
8	Техніка загального масажу та самомасажу	2
9	Основи лікувального та спортивного масажу.	2
10	Основи лікувального масажу в педіатрії	2
11	Основи лікувального масажу в геріатрії	2
12	Основи лікувального масажу пацієнтів кардіопрофілю	2

13	Основи лікувального масажу в пульманології та ревматології	2
14	Основи лікувального масажу в хірургії	4
15	Основи лікувального масажу в травматології та ортопедії	2
16	Основи лікувального масажу при захворюваннях ШКТ та ендокринології	4
17	Основи лікувального масажу в неврології	2
	ВСЬОГО ГОДИН:	36

10. Індивідуальні завдання:

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі – ІНДЗ) є видом позааудиторної індивідуальної діяльності студента, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання ІНЗД прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання з курсу «**Основи лікувального масажу**» – це вид навчально-дослідної роботи бакалавра, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Вид ІНДЗ – написання реферату з дисципліни «**Основи лікувального масажу**» або підготовка доповіді з презентацією за однією з переліку наданих нижче тем.

Тематика рефератів та доповідей за переліком:

1. Основи масажу. Основні методики та прийоми масажу. Масаж окремих частин тіла.
2. Основи проведення масажу. Основні прийоми масажу, їх класифікація, техніка виконання та основні принципи застосування
3. Гігієнічні вимоги до проведення масажу. Лікарські засоби, що використовуються при масажі.
4. Техніка масажу спини та «комірцевої ділянки»
5. Техніка масажу верхніх та нижніх кінцівок.
6. Техніка масажу спини, передньої поверхні грудної клітки та живота
7. Техніка масажу голови
8. Техніка загального масажу та самомасажу
9. Основи лікувального та спортивного масажу.
10. Основи лікувального масажу в педіатрії

11. Основи лікувального масажу в геріатрії
12. Основи лікувального масажу пацієнтів кардіопрофілю
13. Основи лікувального масажу в пульманології та ревматології
14. Основи лікувального масажу в хірургії
15. Основи лікувального масажу в травматології та ортопедії
16. Основи лікувального масажу при захворюваннях ШКТ та ендокринології
17. Основи лікувального масажу в неврології
18. Основи спортивного масажу

11. Методи навчання

1. Словесний метод.
2. Наочний метод.
3. Вивчення та аналіз прикладного матеріалу.
4. Аналіз та синтез інформації.
5. Поєднання логічного та історичного аналізу.
6. Функціонально-структурного аналізу.
7. Порівняння та зіставлення.

12. Методи та форми контролю, розподіл балів, які отримують студенти, оцінювання

1. Поточний контроль – відвідування занять, відповіді за темами, виконання самостійної та індивідуальної роботи, написання контрольної роботи за змістовним модулем.

2. Підсумковий контроль – диф. залік.

Контроль з навчальної діяльності студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою результати якої оцінюються за 200-бальною шкалою.

Розподіл балів, які отримують студенти

Максимальна кількість балів за поточний контроль за ПЗ									ІНДЗ	Бали
ПЗ 1	ПЗ 2	ПЗ 3	ПЗ 4	ПЗ 5	ПЗ 6	ПЗ 7	ПЗ 8			
11	11	11	11	11	11	11	11		12	200
ПЗ 9	ПЗ 10	ПЗ 11	ПЗ 12	ПЗ 13	ПЗ 14	ПЗ 15	ПЗ 16	ПЗ 17		
11	11	11	11	11	11	11	11	11		

Здійснюється під час практичного заняття та включає загальну оцінку теоретичних та практичних знань з теми заняття:

«5» - 11 балів;

«4» - 9 балів;

«3» - 7 балів;

«2» - 0 балів.

Самостійна робота студента (доповідь написаного реферату, презентація) оцінюється: 1 – 12 балів.

13. Методичне забезпечення

1. Рекомендована література.
2. Мільтимедійний лекційний матеріал.

14. Рекомендована література

Основна :

1. Вакуленко Л.О. Лікувальний масаж / Л.О. Вакуленко, Г.В. Прилуцька, Д.В. Вакуленко, П.П. Прилуцький. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2016. – 448с.
2. Вербов А. Ф. Основы лечебного массажа / Вербов А. Ф. – Ростов н/Дону : Алерта, 2002. – 320 с. – ISBN 5-89173-049-9; ISBN 5-222-02280-3.
3. Майструк М.І. Техніка загального масажу і самомасажу: методичні вказівки для студентів напряму підготовки «Здоров'я людини». – Хмельницький: ХНУ, 2012. – 62с.

Додаткова:

1. Бирюков А. А. Лечебный массаж в сочетании с физическими средствами лечения / А. А. Бирюков, Н. А. Власова, П. Н. Левашов // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2013. – № 3 (111). – С. 10– 14.
2. Бісмак О. Застосування лікувального масажу у жінок 35–50 років, які страждають хронічними захворюваннями жовчовивідної системи в умовах спеціалізованого відділення / Олена Бісмак // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Л., 2003. – Т. 1. – С. 309–312.
3. Дунець А. Особливості лікувального масажу при шийному остеохондрозі / Антоніна Дунець // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Л., 2007. – Вип. 11, т. 2. – С. 127–132.
4. Мелешков В. О. Значення лікувального масажу у фізичній реабілітації хворих на виразкову хворобу шлунку і дванадцятипалої кишки на етапах відновного лікування / В. О. Мелешков // Слобожанський науковоспортивний вісник : [зб. наук. ст.]. – Х., 2008. – № 3. – С. 94–99.

15. Інформаційне забезпечення.

1. <http://sportmed.in.ua/>